

به نام او که هستی نام از او یافت

دانشگاه شهید بهشتی
دانشکده زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه برای دریافت درجه دکترا
رشته زبان و ادبیات فارسی

موضوع

تحول جایگاه زن در نثر دوره قاجار (۱۲۱۰-۱۳۴۰ ه.ق)

استاد راهنما:

دکتر سیدجعفر حمیدی

استادان مشاور:

دکتر مریم مشرف

دکتر منصوره اتحادیه

نگارش:

سیده مریم عاملی رضایی

زمستان ۱۳۸۶

۱۳۸۷ / ۱ / ۲۷

سید مریم عاملی رضایی

۱۳۸۶

تقدیم به:

همسر و همراهم: مهندس تقی رحیمیان

با سپاس از صبوری و همراهی اش

و فرزندانم: احسان و مرجان

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
۱	چکیده.....
۳	کلیات:.....
۱۴	مقدمه:.....

فصل اول: جایگاه زن در نشر دوره اول قاجار (۱۲۱۰-۱۲۶۴ هـ.ق)

۲۶	قاجاریه: اصل و نسب و آغاز حکومت.....
۲۸	اوضاع عمومی ایران در دوره اول قاجار.....
۳۱	زمینه‌های تغییر و اصلاحات در جامعه این دوره.....
۳۵	اوضاع عمومی زنان در ابتدای دوره قاجار.....
۴۱	ویژگی‌های نشر در دوره اول قاجار.....
۴۲	جایگاه زن در نشر این دوره.....

۴۳	جایگاه زن در کتب تاریخی
۵۰	جایگاه زن در تذکره‌ها
۵۴	جایگاه زن در منشآت
۵۷	جایگاه زن در سفرنامه‌ها
۵۸	الف - زنان فرنگی در سفرنامه‌های ایرانیان
۶۶	ب- زنان ایرانی در سفرنامه‌های فرنگی
۷۰	نتیجه فصل

فصل دوم: جایگاه زن در نثر دوره ناصری (۱۲۶۴-۱۳۱۳ هـ.ق)

۷۳	اوضاع عمومی ایران در دوره ناصری
۷۶	اوضاع عمومی زنان در دوره ناصری
۸۲	اوضاع حرم خانه و زنان دریاری
۸۷	ویژگی‌های نثر در دوره ناصری
۹۰	جایگاه زن در نثر این دوره
۹۱	الف- جایگاه زن در نثر مردان
۹۱	تذکره زنان
۹۴	جایگاه زن در رساله‌ها
۱۰۵	جایگاه زن در سفرنامه‌ها
۱۱۰	جایگاه زن در خاطرات
۱۱۵	جایگاه زن در روزنامه‌ها
۱۲۲	نهضت ترجمه

۱۲۴.....	جایگاه زن در داستان‌های ترجمه شده
۱۳۶.....	جایگاه زن در نمایشنامه‌های ترجمه شده
۱۴۵.....	سفرنامه‌های ترجمه شده
۱۵۰.....	جایگاه دختران در کتب تربیتی ترجمه شده کودکان
۱۵۳.....	نتیجه نهضت ترجمه
۱۵۴.....	ب- جایگاه زن در نثر زنان
۱۵۴.....	نامه‌ها
۱۵۵.....	بررسی مضامین نامه‌ها
۱۵۷.....	شیوه نگارش نامه‌ها
۱۵۹.....	سفرنامه‌ها
۱۵۹.....	مضامین سفرنامه‌ها
۱۶۲.....	شیوه نگارش سفرنامه‌ها
۱۶۳.....	رساله اجتماعی
۱۶۴.....	مضمون رساله
۱۶۹.....	شیوه نگارش رساله
۱۷۲.....	نتیجه فصل

فصل سوم: جایگاه زن در نثر دوره مشروطه (۱۳۱۳-۱۳۴۰ هـ.ق)

۱۷۶.....	اوضاع عمومی ایران در دوره حکومت مظفرالدین شاه و محمدعلی شاه
۱۸۰.....	اوضاع عمومی زنان در دوره مشروطه و زمینه‌های حضور آنان در اجتماع
۱۸۱.....	الف - اوضاع زنان عادی و حضور آنان در جنبش مشروطه‌خواهی
۱۸۵.....	۱. حمایت سیاسی و مبارزه مسلحانه

۲. حمایت‌های مالی و اقتصادی ۱۸۸
۳. حمایت‌های اجتماعی و تبلیغاتی ۱۹۰
- ب - نقش فعال زنان در پیشبرد مقاصد اجتماعی خود ۱۹۲
۱. تشکله‌ها و انجمن‌های زنان ۱۹۲
۲. مدارس دختران ۱۹۴
۳. روزنامه‌ها و مجله‌های زنان ۱۹۷
۴. زنان مطرح دوره مشروطه ۱۹۷
- زنان شاعر این دوره و تحول در مضامین شعری ۱۹۹
- تأثیر جنبش مشروطه بر ادبیات ۲۰۴
- ویژگی‌های نثر دوره مشروطه ۲۰۵
- جایگاه زن در نثر این دوره ۲۰۹
- الف - جایگاه زن در نثر مردان ۲۱۰
- اهم مسائل مورد توجه در مقالات مردان در روزنامه‌های دوره مشروطه ۲۱۰
۱. اقرار به وضعیت نامطلوب زنان ایرانی ۲۱۰
۲. توجه به سوادآموزی و تربیت بانوان در جهت تربیت فرزندان مملکت ۲۱۲
۳. توجه به تأثیر موقعیت زن ایرانی بر جایگاه ایران در روابط بین‌المللی: ۲۱۳
۴. انتقاد به رفتارهای مردان ۲۱۴
۵. آگاهی دادن به جامعه درباره پیشرفت‌ها و وضعیت زنان در دیگر ممالک جهان ۲۱۶
۶. دیدگاه مردان نسبت به کار و فعالیت‌های اجتماعی زنان ۲۱۷
۷. اختلاط نژاد و تمایل جوانان ایرانی به ازدواج با دختران فرنگی ۲۱۹
۸. حجاب و پوشش زنان ۲۲۳
- نتیجه ۲۲۵

۲۲۵ نقش ادبیات طنز در بیان مسائل زنان
۲۲۵ روزنامه ملانصرالدین
۲۲۷ صوراسرافیل
۲۳۱ طنز در روزنامه‌های زنان
۲۳۲ ب. جایگاه زن در نثر زنان
۲۳۲ الف - خطابه‌ها و سخنرانی‌های زنان
۲۳۵ ب- اعلامیه‌ها و فراخوان‌ها
۲۳۶ ج - تلگراف به زنان خارج از کشور
۲۳۷ د- نامه‌های زنان
۲۳۷ ۱. نامه‌های زنان به روزنامه‌های دوره مشروطه
۲۳۸ مضامین نامه‌ها
۲۴۳ شیوه نگارش نامه‌ها
۲۴۴ ۲. نامه‌های زنان دریاری
۲۴۴ مضامین نامه‌ها
۲۴۷ شیوه نگارش نامه‌ها
۲۴۷ ه- مقالات زنان
۲۴۸ ۱. دانش
۲۵۰ ۲. شکوفه
۲۵۱ اهم مطالب شکوفه
۲۵۶ ۳. زبان زنان
۲۵۷ اهم مطالب زبان زنان
۲۶۱ ۴. نامه بانوان

۲۶۲.....	۵ . عالم نسوان.....
۲۶۲.....	۶ . جهان زنان.....
۲۶۳.....	۷ . مجله جمعیت نسوان وطن خواه ایران.....
۲۶۳.....	(و) خاطرات زنان.....
۲۶۴.....	مضمون خاطرات.....
۲۶۶.....	نقد و نتیجه از نشر زنان.....
۲۷۱.....	ج- متون ترجمه شده در دوره مشروطه.....
۲۷۱.....	مجله بهار.....
۲۷۱.....	مقالات مجله بهار.....
۲۷۴.....	داستان‌ها و قطعات ادبی مجله بهار.....
۲۷۸.....	متون تربیتی ترجمه شده درباره زنان و دختران.....
۲۸۰.....	زن مترجم.....
۲۸۲.....	د- جایگاه دختران در کتاب‌های تربیتی و آموزشی دوره مشروطه.....
۲۸۲.....	کتاب احمد.....
۲۸۴.....	کتاب علی.....
۲۸۵.....	تعلیم البنات.....
۲۸۷.....	هنرآموز دوشیزگان.....
۲۸۸.....	نتیجه.....
۲۹۰.....	نتیجه فصل.....
۲۹۴.....	نتیجه گیری و تحلیل از روند تحول جایگاه زن در نشر قاجار.....
۳۰۱.....	فهرست منابع.....
۳۱۰.....	ضمیمه‌ها.....

۱. نامه‌های قائم‌مقام به شاهزاده خانم..... ۳۱۱
۲. نامه قائم‌مقام به همسر ایلچی انگلیس..... ۳۱۳
۳. نامه مهدعلیا به عین‌الملک..... ۳۱۴
۴. نامه امین اقدس به ناصرالدین شاه..... ۳۱۶
۵. نامه انیس‌الدوله به ناصرالدین شاه..... ۳۱۷
۶. بخشی از «معایب الرجال» بی‌بی خانم..... ۳۱۹
۷. تأدیبات الأطفال..... ۳۲۰
۸. لایحه اتحادیه غیبی نسوان..... ۳۲۲
۹. اعتراض به عدم سوادآموزی زنان..... ۳۲۶
۱۰. نامه بی‌بی خانم وزیرف..... ۳۳۱
۱۱. تلگراف زنان..... ۳۳۳
۱۲. نامه تاج‌السلطنه به کابینه قوام..... ۳۳۵
۱۳. نامه فروغ‌الدوله به ظهیرالدوله..... ۳۳۷
۱۴. نمونه‌ای از مقالات زنان..... ۳۴۱
۱۵. مقاله‌ای از روزنامه کاوه
۱۶. کاریکاتورهای روزنامه ملانصرالدین
۱۷. کاریکاتورهای روزنامه شکوفه

چکیده

در طول تاریخ ادبی ایران حضور زن در نثر، حضوری کم‌رنگ است. با آغاز ارتباط ایران با دنیای جدید از ابتدای دوره قاجار و حرکت نثر به سمت سادگی و گرایش به طرح مضامین جدید، موضوع زن در نثر مطرح شد. این مقوله در دوره اول حکومت قاجار ابتدا در سفرنامه‌های مردانی که به فرنگ رفتند، با توجه به تفاوت وضعیت زنان فرنگی و ایرانی مورد توجه قرار گرفت. سپس در دوره ناصری با تقسیم نثر به شاخه‌های گوناگون، موضوع زنان در رساله‌ها، سفرنامه‌ها، خاطرات، مقالات روزنامه‌ها و ترجمه‌ها مورد توجه قرار گرفت. هم‌چنین در این دوره در قالب‌نامه، سفرنامه و رساله نوشته‌هایی از زنان باقی مانده است. با آغاز دوره مشروطه، موضوع زن در روزنامه‌های این دوره بازتاب گسترده‌تری یافت و زنان خود با تشکیل انجمن‌ها، جلسات سخنرانی، نامه به روزنامه‌ها و نگاشتن مقاله در روزنامه‌های خاص زنان مسائل موردنظر خود را طرح کردند. به این ترتیب هم‌زمان با تحولات اجتماعی و گرایش نثر به سادگی و ورود مضامین جدید، مطالبات زنان در این حوزه مطرح شد و نثر زنانه نیز از حوزه خصوصی دربارها و اندرونی‌ها به حوزه عمومی اجتماع راه یافت.

واژه‌های کلیدی: زن، نثر دوره قاجار

کلیات و مقدمه

کلیات:

بیان مسئله:

در طول تاریخ ادبیات ایران حضور زن در کتب ادبی و تاریخی، حضوری کمرنگ است. در دوره قاجار هم‌زمان با تحولات اجتماعی و فرهنگی و ورود مضامین جدید در ادبیات و گرایش ادبیات به سمت واقع‌گرایی، موضوعات تازه، از جمله موضوع زنان در ادبیات بازتاب یافت. نثر این دوره با ایجاد شاخه‌های جدید و تنوع و گسترش مضامین، بار تحولات اجتماعی را بیشتر بر دوش کشید. این رساله به بررسی ریشه‌های حضور زن در نثر معاصر می‌پردازد و درصدد روشن ساختن این مطلب است که درون مایه‌های اجتماعی مربوط به حضور زنان از چه دوره‌ای وارد متون منثور شده است، خواسته‌ها و مطالبات مربوط به زنان یا وضعیت و شرایط آنان در نثر مردان چگونه بازتاب یافته است و چه سیر تکاملی را طی کرده است. همچنین نویسندگان زن از چه زمانی وارد فرهنگ مکتوب شده‌اند و مضامین مربوط به شرایط خود یا خواسته‌ها و مطالباتشان را چگونه دنبال کرده‌اند.

اهمیت مسأله:

شناخت زمینه‌های حضور مسائل مربوط به زنان در نثر دوره قاجار، ما را با چگونگی شکل‌گیری حضور زن در ادبیات منثور این دوره آشنا می‌سازد و روند شکل‌گیری مطالبات زنان و چگونگی حرکت ادبیات به سمت تحول اجتماعی را بیان می‌کند. شناخت چالش‌ها و موانع پیش‌روی زنان و چگونگی مقابله با این چالش‌ها که برای نخستین بار جریان جدیدی را در آثار منثور این دوره به وجود آورد، برای درک تجربه جدید ادبی که در این دوره شکل گرفت ضروری است. در واقع

اهمیت بررسی جایگاه زن در نثر دوره قاجار، در شناسایی حلقه مفقوده میان ادبیات سنتی و ادبیات عصر جدید در انعکاس جایگاه زن در ادبیات و خصوصاً نثر است. زیرا از سال‌های ۱۳۰۰ شمسی به بعد، شاهد حضور زن چه به عنوان موضوع اثر و چه به عنوان نویسنده در نثر داستانی هستیم. چنان‌که رمان‌های اجتماعی با به تصویر کشیدن شرایط نامطلوب زندگی زنان، از شخصیت‌های اصلی زن در داستان‌های خود بهره بردند. هم‌چنین نویسندگان زن پا به عرصه داستان‌نویسی گذاشتند. به این دلیل حضور زن در نثر دوره پهلوی حضوری آشکار است. اما در این میان علامت سؤال بزرگ و حلقه مفقوده‌ای وجود دارد که تاکنون به آن پرداخته نشده است. این حلقه مفقوده عبارتست از زمینه‌های حضور زن در نثر دوره قاجار و شناخت چگونگی شکل‌گیری مقدماتی حضور زن در نثر که به ایجاد زمینه‌های مساعد حضور زنان در نثر دوره‌های بعد انجامید. بی‌تردید بدون تحقیق و بررسی علمی در این زمینه نمی‌توان ویژگی‌های ادبیات مثنوی زنان را در ادوار بعد تحلیل و تبیین کرد، زیرا شناخت زمینه‌های اولیه حضور زن در نثر بیانگر سیر تحول دیدگاه ادبی و اجتماعی نسبت به مطالبات زنان و تجلی شخصیت آنان در نثر است. به این ترتیب مشخص می‌شود زنان برای رسیدن به جایگاه امروزی در نثر از چه مسیری عبور کرده‌اند، چه مشکلاتی را پشت سر گذاشته‌اند، چه مسائلی را حل کرده‌اند و چه مسائلی هنوز در حیطه مطالبات زنان حل نشده باقی مانده است.

پرسش‌های اصلی تحقیق:

۱. جایگاه زن در ابتدای قرن سیزدهم در آثار مثنوی فارسی چه بود؟
۲. با توجه به تحولات اجتماع و ورود مضامین جدید در نثر این دوره، روند تحول جایگاه زن در آثار مثنوی نویسندگان مرد چگونه شکل گرفت؟
۳. نوشته‌های زنان از چه زمان به عنوان جریانی جدی وارد فرهنگ مکتوب شد و از ابتدا تا انتهای دوره مورد بحث، چه روندی را طی کرد؟

۴. با توجه به مضامین طرح شده در نثر مردان و زنان، از آغاز تا پایان دوره قاجار چه تحولی در جایگاه زن در نثر این دوران ایجاد شد؟

فرضیه‌ها:

۱. حضور زن در متون منثور دوره اول قاجار، حضوری کم‌رنگ است و جز موارد استثنایی که به زنان شاعر یا درباری در تاریخ‌ها و تذکره‌ها اشاره می‌شود، ذکری از زنان در نثر دوران ابتدایی قاجار نیست، اما نشانه‌های تحول از اواخر این دوره در برخی آثار منثور به چشم می‌خورد.

۲. هم‌زمان با تحولات اجتماعی و حرکت نثر به سمت ساده‌نویسی و گرایش به طرح مضامین نو در نثر، شاهد توجه به موضوع زنان در نثر مردان هستیم. در دوره ناصری در نثر غیرداستانی در شاخه رساله‌نویسی، سفرنامه‌نویسی، خاطرات، مقالات نشریات و ترجمه‌های داستانی و غیرداستانی به شرایط زنان و مطالبات و شخصیت آنان اشاره می‌شود. در دوره مشروطه در سطحی وسیع‌تر در مقالات روزنامه‌ها، ترجمه‌ها و کتب تربیتی و آموزشی موضوع زنان مورد بحث قرار می‌گیرد.

۳. نمونه‌های باقی مانده از نثر زنان طبقات بالای اجتماعی از دوره ناصری موجود است، اما مطالبات زنان از دوره مشروطه شکلی جدی به خود می‌گیرد و در این دوره زنان با نوشتن نامه یا مقاله در روزنامه‌ها، خواسته‌های خود را طرح کردند.

۴. با حرکت نثر به سمت تحول، موضوع زنان هم به عنوان مضمونی جدید مورد توجه مردان قرار گرفت و هم زنان خود به عنوان نویسندگان جریان جدیدی در نثر به وجود آوردند. به این ترتیب زن از حضوری کم‌رنگ در ادبیات و اجتماع به جایگاه جدید و قابل‌اعتنایی در این دو حیطه دست یافت.

روش تحقیق:

تحقیق براساس مطالعه و گزینش منابع و تحلیل اطلاعات انجام شده و از مراحل زیر گذشته است:

- شناسایی و گزینش و طبقه‌بندی منابع در این بخش کتب متثور هر دوره-شناسایی شیدم
استد پس از مطالعات فراوان و بررسی دهها اثر مربوط به هر دوره، از میان نمونه‌های بسیار، طبقه‌بندی و گزینش منابع براساس نوع ادبی صورت گرفته است. به این ترتیب که متون نثر دوره اول (فتحعلی‌شاه و محمدشاه) به چهار دسته تاریخها، تذکرهها، منشآت و سفرنامهها تقسیم‌بندی شده است. در این دوره نوشته‌ای به نثر از زنان موجود نیست. متون نثر دوره دوم (دوره ناصری) به شش دسته تذکره، رسالهها، سفرنامهها، خاطرهها، روزنامهها و متون ترجمه شده تقسیم‌بندی شده است. ضمن اینکه در این دوره نوشته‌های زنان شامل نامهها، سفرنامهها و رساله در تقسیم‌بندی جداگانه‌ای مورد بررسی قرار گرفته است.

در دوره سوم (دوره مشروطه) نثر به سه حیطه روزنامهها (ی مردان و زنان)، متون ترجمه‌شده و کتاب‌های تربیتی تقسیم‌بندی شده است.

معیار انتخاب، یا منابع معروف و معتبری است که نشانه‌هایی از تحول نثر در سبک و مضمون آن وجود داشته است و یا متونی که اختصاصاً به موضوع زنان پرداخته‌اند، شناسایی و گزینش شده‌اند.

- مطالعه منابع و استخراج موارد: پس از گزینش و شناسایی منابع، مطالعه و بررسی آنها آغاز شده است. آنچه در هر منبع راجع به زنان وجود داشته است، یادداشت‌برداری و استخراج شده است.

- طبقه‌بندی یادداشت‌ها و پیوند میان مضامین: در این بخش، یافته‌ها طبقه‌بندی شده و میان مضامین مشابه پیوند و هماهنگی برقرار شده است و جایگاه زن در منابع مختلف مشخص شده است.

- تحلیل اطلاعات: پس از تعیین جایگاه زن در هر نمونه نثر، تحلیل این جایگاه و چگونگی روند تحول مضمون زن در نثر در طول سه دوره تاریخی ارزیابی و تحلیل شده است.

توصیف و معرفی منابع:

منابع به چند گروه اصلی تقسیم می‌شوند:

۱. منابع دوره‌ای و تاریخی:

بخش اصلی کار به منابع تاریخی و دست اول هر دوره مربوط می‌شود. در میان منابع هر دوره، چنان که ذکر شد سه تا چهار منبع یا براساس شهرت و اعتبار منبع یا با درون مایه اجتماعی مربوط به زنان انتخاب شده است. برخی از این منابع معرفی می‌شوند و برای جلوگیری از اطالة کلام از ذکر مفصل آنها خودداری می‌شود، زیرا در مقدمه کار نیز به تفصیل به آنها اشاره شده است.

کتاب‌های تاریخی: ناسخ‌التواریخ محمدتقی سپهر، تاریخ ایران سرجان ملکم، تاریخ عضدی احمد میرزا عضدالدوله.

تذکره‌ها: مجمع‌الفصحا و ریاض‌العارفین رضاقلی‌خان هدایت، تذکره نقل مجلس محمود میرزا، تذکره خیرات حسان اعتمادالسلطنه.

منشآت: قائم‌مقام فراهانی (در این مورد چون نشانه‌های تحول در این نوع نثر کمتر وجود داشت، به یک نمونه اکتفا شد).

سفرنامه‌ها: سفرنامه ابوالحسن‌خان ایلچی، سفرنامه میرزا صالح شیرازی، سفرنامه رضاقلی میرزا، سفرنامه میرزا فتاح گرمرودی، سفرنامه ناصرالدین شاه به فرنگ، سفرنامه فرهاد میرزا به مکه، سیاحت‌نامه ابراهیم بیک، سفرنامه سکینه سلطان، سفرنامه خاور بی‌بی و...

رسالات: مکتوبات آخوندزاده، صد خطابه میرزا آقاخان، رساله مجدیه، تأدیبات النسوان، معایب الرجال و ...

خاطرات: روزنامه خاطرات اعتمادالسلطنه و خاطرات دوستعلی خان معیرالممالک.
روزنامه‌ها: اختر، قانون، حبل‌المتین، بهار، صوراسرافیل، کاوه، ایران‌شهر، ایران‌نو، دانش، شکوفه و ...

ترجمه‌ها: سرگذشت خانم انگلیسی، حاجی بابای اصفهانی، طیب اجباری، تمثیلات، تأدیبات الأطفال، تربیت نسوان و ...

کتاب آموزشی: کتاب احمد، کتاب علی، تعلیم البنات و ...
این منابع با توجه به زمان نگارش و انتشار، هر یک در دوره تاریخی خود طبقه‌بندی شده و مضامین مربوط به زنان از آن‌ها استخراج شده است.

۲. منابع مربوط به اوضاع عمومی، سیاسی یا اجتماعی هر دوره:

در ابتدای هر فصل اوضاع عمومی و سیاسی و اجتماعی و اقتصادی هر دوره بررسی شده است. برای این بخش از تحلیل‌ها و نتایج تحقیقات نویسندگان و تاریخ‌نگاران معتبر داخلی و خارجی استفاده کرده‌ام. برخی از این کتابها عبارتند از: جستارهایی از تاریخ اجتماعی ایران در عصر قاجار، ویلم فلور، تاریخ اجتماعی و سیاسی ایران، سعید نفیسی. تاریخ ایران در دوره قاجاریه، رابرت گرنت واتسن. ایران در دوره سلطنت قاجار، علی اصغر شمیم. ایران بین دو انقلاب، یرواند آبراهامیان. قبله عالم، عباس امانت. دین و دولت در ایران، حامد الگار. اندیشه ترقی و حکومت قانون در عصر سپهسالار، فریدون آدمیت. امیرکبیر و ایران، فکر آزادی و ایدئولوژی نهضت مشروطه و سایر کتابهای فریدون آدمیت. مشروطه ایرانی، ماشاءالله آجودانی و سایر منابع.

۳. منابع مربوط به اوضاع اجتماعی زنان:

پس از بررسی اوضاع عمومی سیاسی و اجتماعی، در هر فصل اوضاع زنان جداگانه بررسی شده است. برای این بخش از سفرنامه‌های خارجی همان دوره یا تحقیقات جدیدتر مربوط به اوضاع اجتماعی زنان در دوره قاجار استفاده کرده‌ام. مثل: مقاله زن در دوره قاجار، دکتر منصوره اتحادیه. و کتاب‌های: زن در دوره قاجار، بشری دلریش. زنان ایران در جنبش مشروطه، عبدالحسین ناهید. زن ایرانی از انقلاب مشروطه تا انقلاب سفید، بدرالملوک بامداد. جنبش حقوق زنان در ایران، الیزسانا ساریان. هدفها و مبارزه زن ایرانی از انقلاب مشروطه تا سلطنت پهلوی، محمدحسین خسروپناه. تأملی در تفکر اجتماعی و سیاسی زنان در انقلاب مشروطه و سایر آثار مربوط به زنان این دوره از ژانت آفاری. حکایت دختران قوچان و سایر آثار افسانه نجم‌آبادی، زن ایرانی به روایت سفرنامه‌نویسان فرنگی، میترا مهرآبادی و سایر منابع.

۴. منابع مربوط به تاریخ ادبیات و سبک‌شناسی:

برای بررسی ویژگی‌های نثر هر دوره به منابع تاریخ ادبیات و سبک‌شناسی مراجعه کرده‌ام. مثل تاریخ ادبیات ایران، یان ریپکا. تاریخ ادبیات ایران و تاریخ مطبوعات و ادبیات ایران در دوره مشروطه، ادوارد براون. سبک‌شناسی، محمدتقی بهار. از صبا تا نیما و از نیما تا روزگار ما، یحیی آرین‌پور. پیدایش رمان فارسی، کریستف بالایی و سایر منابع.

۵. منابع انگلیسی:

برای تکمیل تحقیق از منابع انگلیسی نیز استفاده شده است. این منابع یا دایره‌المعارف هستند، مثل دایره‌المعارف ایرانیکا و یا کتاب‌هایی هستند مربوط به دوران قاجار و زنان مثل

Woman Imagine Change, Veils And Words, The Qajar Pact

و سایر منابع

پیشینه تحقیق:

اگرچه در زمینه اوضاع اجتماعی زنان در دوره قاجار یا نقش زنان در جنبش مشروطه تحقیقاتی انجام شده است، (که در بخش منابع مربوط به اوضاع اجتماعی زنان ذکر شد) و درباره حضور زن در ادبیات داستانی که از انتهای دوره مشروطه شکل گرفت مطالب پراکنده‌ای در برخی کتاب‌ها مثل از صبا تا نیما یا از نیما تا روزگار ما یحیی آرین‌پور وجود دارد، اما هیچ تحقیق مستقل و مبسوطی در نثر غیر داستانی دوره پیش از مشروطه و مشروطه درباره جایگاه زن در نثر انجام نشده است.

دو مقاله از افسانه نجم‌آبادی به نام: «دگرگونی زن و مرد در زبان مشروطیت» و «نقش زن بر متن مشروطیت» به بررسی منطق زبانی و گفت‌وگو جنسیتی حاکم بر متون دوره مشروطه می‌پردازد که این دو مقاله گرچه به ارتباط میان زنان و نثر اشاره می‌کند، تأکید اصلی آنها بر مباحث زبانی و کلامی است. همچنین جای آن است که به تحقیقی از فرزانه میلانی اشاره شود، کتابی به نام *veils and words* (حجابها و واژگان). این تحقیق به رابطه میان حجاب جسمانی و عدم ابراز وجود کلامی زنان در طول تاریخ اشاره می‌کند. نویسنده معتقد است میان پرده‌پوشی زنان در محیط اجتماعی و خاموشی آنان در محیط ادبی ارتباط مستقیم وجود داشته است. بخشی از این تحقیق به بررسی برخی نوشته‌های زنان می‌پردازد. اما در این کتاب به چگونگی حضور زن در نثر مردان، مطالبات زنان و موضوعات مطرح شده درباره آنان در نثر دوره قاجار پرداخته نشده است. لذا تحقیق مستقلی راجع به مضامین مربوط به زنان در نثر این دوره صورت نگرفته است و می‌توان گفت این رساله اولین بررسی جامع در این زمینه محسوب می‌شود.

هدف‌های تحقیق:

از آنجا که ادبیات مثنوی قرن سیزدهم در گستره وسیع خود، بستر مناسبی برای بررسی تحولات اجتماعی و از جمله تحولات زنان است و از آنجا که حضور زن در نثر برای اولین بار در این دوره اتفاق می‌افتد، هدف از این تحقیق روشن ساختن ریشه‌های حضور زنان در ادبیات مثنوی، روند